

27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası

Sedef BULUT*

ÖZET

Türk siyasi hayatı içerisinde önemli bir yere sahip olan Demokrat Parti 10 yıllık iktidarı süresinde birçok yönüyle tartışılmıştır. DP, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında zorunlu olarak siyasetten çekilmiştir. 27 Mayıs sonrasında kurulan AP, Demokrat Partinin oy tabanını hedefleyerek siyasi faaliyete girişmiştir. AP'nin toplumsal tabanına ait yaygın kanaat DP'nin mirasçısı olduğu yönündedir. Teşkilat farklı politik geçmişe sahip kişilerden oluşmakla birlikte eski DP'li milletvekilleri parti politikalarında etkin bir yere sahip olmuştur. 1965'ten 12 Mart 1971'e kadar iktidara hakim olan AP kısa sürede güçlü bir parti konumuna gelmiştir. 12 Eylül 1980 müdahalesinin ardından ise DP mirasına talip olan Anavatan Partisi lideri Özal politikalarını Menderes dönemi ile ilişkilendirmiştir. Ancak DYP'nin kurulmasından sonra aynı kökenden gelen iki parti DP misyonunu sürdürme iddiasıyla da rekabet etmişler ve hiçbir zaman siyasi zeminde bir uzlaşma sağlayamamışlardır. 2000'li yıllarda ise DP mirasına AKP'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) sahip çıkma iddiasında olduğu görülmektedir.

Bu bildiride Demokrat Partinin Türk Siyasi Hayatı içerisindeki önemi üzerinde durularak, merkez sağdaki partilerin bu mirası paylaşmak konusundaki çabaları ve DP'yi partilerin gözünde cazip kılan hususlar üzerinde ana hatlarıyla değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Demokrasi, Demokrat Parti, siyasi parti, Menderes, darbe*

From 27th May 1960 To Today The Heritage of Demokrat Party

ABSTRACT

As an important party in Turkish policy Demokrat Party was discussed for various aspects during its 10-year-supremacy. After the coup d'état on 27th May 1960, DP withdrew from politics coercibly. AP, which was established after 27th May, started out political activities aiming at DP's voters. Therefore AP is extensively known as inheritor of DP. Although the party consisted of people from different political background, parliamentarians from old DP had a forceful effect on the party's policy. Being the government party from 1965 to 12th March 1971, AP rapidly became a powerful party. After the coup d'état on 12th September 1980, Özal, the leader of Anavatan Partisi claimed the heritage of DP and related his policy to the period of Menderes. However, after the establishment of DYP both parties which are stemmed from the same origin competed for pursuing the mission of DP and never came to a mutual understanding in terms of politics. Nevertheless since the beginning of the 21st century it has been observed that AKP stakes out a claim on the heritage of DP.

---

* Dr. Gazî Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

This paper emphasizes the importance of Democrat Party in Turkish politics, observes the efforts of the rightist parties to share the heritage of it, and generally evaluates the characteristics of the party which attract those parties.

Key Words: *Democracy, Democrat Party, , political party, Menderes, coup d'etat,*

Giriş

Demokrat Parti'nin (DP) kurulması Türk siyasi hayatı açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki dengelerin değişmesi, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki artan baskıları iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisini (CHP) çok zor durumda bırakmıştır. Dış politikadaki endişe verici gelişmelerin yanı sıra ekonomik ve siyasi huzursuzlukların artması, çok geçmeden CHP içerisindeki muhalif sesleri de açığa çıkarmıştır¹. Uzun yıllar boyunca iktidarı tek başına elinde tutan ve hiçbir muhalif oluşuma izin vermeyen CHP'nin, 1945 sonrasında demokratikleşmeyi ilke olarak kabul etmesiyle çok partili sisteme geçişin yolu açılmıştır.

Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın 7 Haziran 1945'te "dörtlü karar" olarak adlandırılan önergeyi CHP meclis grubuna vermeleri önemli bir dönüm noktasıdır. Önergede yasalarda ve parti tüzüğündeki anti-demokratik hükümlerin ayıklanması, birden fazla partinin kurulmasına izin verilmesi ve CHP program ve tüzüğünde düzenlemeye gidilmesi gibi bir anlamda parti içi demokrasi talepleri yer almaktadır². Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın kısa bir süre sonra partiden ihraç edilmeleri üzerine Celal Bayar da meclisteki görevinden istifa etmiş ve partiden ayrılmıştır. 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kuruluşu resmen ilan edilmiş böylece tek partili dönem sona ermiştir. Esas itibarıyla değerlendirilecek olursa DP'nin parti programı CHP'den çok da farklı değildir. Aynı zamanda CHP'li milletvekilleri tarafından kurulmuş yani meclis içinde doğmuştur. Bu yönüyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kuruluş özelliklerini göstermektedir. DP'nin en önemli hedeflerinin başında ise demokrasiyi geliştirme ideali gelmiştir. Siyasi gücü halktan almak, kişi hak ve özgürlüklerini genişletmek fikri ile yola çıkan DP, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla da özel sektöre önem verilmesini hedeflemiştir³.

Kurulduğu günden itibaren yoğun bir ilgi ve taleple karşı karşıya kalan DP, halk arasında "Demir Kırat" olarak adlandırılmıştır. "Demir Kırat" kısa sürede Türk siyasetinde "46 ruhu" olarak bilinen mücadelenin ve demokrasinin simgesi haline gelmiştir. Bu bildiride DP'nin kuruluşu ve iktidar yılları ana hatlarıyla incelenecektir. 27 Mayıs sonrası Türk siyasetindeki gelişmeler ve merkez sağdaki partilerin DP mirasından pay kapma yarışları çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, DP'yi siyasi partilerin üzerinde cazip kılan özellikler ve günümüzdeki siyasi partilerin kendilerini DP ile özdeşleştirme çabaları üzerinde değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

¹ Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi*, İstanbul, 2004, S. 362-370.

² Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi...*, S.360.

³ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, İstanbul,1994, S.28-29.

Demokrat Parti'nin İktidar Yılları (1950-1960)

DP'nin kurulduğu andan itibaren ilgi odağı haline gelmesi iktidarın tehlikeye düşeceği endişesi ile CHP'nin bir biri ardına önemli adımlar atmasına neden olmuştur. Öğrencilere örgütlenme hakkı tanınması, üniversitelere özerklik verilmesi işçilere sigorta güvencesi getirilmesi ve köylülere yönelik bazı vergilerin kaldırılması ön plana çıkan gelişmelerdir. En önemli değişiklik ise parti kurultayının olağanüstü toplantıya çağırılmasıdır. İnönü'nün isteği üzerine değişmez başkanlık unvanına son verilirken tek dereceli seçimlerle birlikte erken seçim kararı da İnönü tarafından bu kurultayda kamuoyuna açıklanmıştır. Bu baskın seçim kararı henüz taşrada örgütü kurulmamış milletvekili adayları ise belirlenmemiş DP'yi çok hazırlıksız yakalamıştı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye'de ilk defa çok partili genel seçim hazırlığına girilmiştir. İktidar partisine karşı duyulan tepkiler kitleleri miting alanlarına toplarken coşkulu bir seçim kampanyası dönemi yaşanmıştı⁴.

Kurulduğu tarihten itibaren doğrudan doğruya iktidarı almak için politik mücadeleye girişen DP, genellikle hayat pahalılığı, antidemokratik kanunlar gibi somut meseleleri gündeme getirmiştir. Partinin görüşleri ve programı ayrıntılı olarak pek bilinmediği halde belli başlı muhalif gruplar tarafından desteklenmiştir. Bütün fikir ayrılıklarına rağmen kitleleri bünyesinde toplayan DP, uzun bir süreçte ortaya çıkan hoşnutsuzluk ve sıkıntuların sorumluluğunu CHP'ye yüklemiştir⁵. 21 Temmuz 1946'da ilk çok partili genel seçim yapılmış ancak bu ilk uygulamada oy kullanma ve sayım biçimi ile demokrasiyle hiç bağdaşmayacak bir yöntem uygulanmıştır. Oyların açık kullanılmasına rağmen sayımın gizli olması ve beklenenin aksine CHP'nin galibiyetinin açıklanması büyük tartışmalara neden olmuştur. Demokrasi tarihimizde şaibeli ya da hileli seçimler olarak anılan bu seçimler 1950'ye kadar polemik konusu olmuş ve DP bu konuyu propaganda aracı olarak sık sık gündeme getirmiştir⁶. Seçim kampanyasında liderlerin kişilikleri büyük rol oynamış hatta fikirlerinin de önüne geçmişti. DP'liler CHP'nin kusurlarını açıkça tenkit etmek ve bunları halkoyu önünde tartışmak cesaretini göstermiştir. İktidar partisine karşı ilk defa hoşnutsuzluğunu ifade etme fırsatını bulan halk ise muhalif partiye oy vererek iktidarı cezalandırmak istemiştir. O dönemdeki bir gazetenin ifadesiyle(Vatan, 1946) Demokrat Parti seçimi kazanmamış ama CHP seçimi kaybetmiştir. Hiçbir fark gözetmeden muhalefetin toptan desteklenmesi hadisesi Türkiye'nin gelecekteki demokratik sistemi içinde çok sık karşılaşılabileceği bir durumun adeta habercisi konumundadır⁷.

1946 seçimlerinin yapıldığı 21 Temmuzdan, 1947'de İnönü tarafından yayınlanan 12 Temmuz Beyannamesine kadar geçen süre çok partili sistemin gelişmesi açısından önemlidir⁸. 12 Temmuz Beyannamesini yayınlayan İnönü o dönemde Türkiye'nin de bulunduğu iç ve dış meseleleri iyi değerlendirmişti. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve toplumsal şartlar aynı zamanda Sovyetlerin tehdit oluşturması demokrasiyi gerekli kılıyordu. Kuşkusuz ki Türkiye'nin ümit bağladığı ABD yardımının gündemde olması ve Türkiye'de ki basın özgürlüğünün Amerikan senatosunda çok ağır bir dille eleştirilmesinin de bu açılım üzerindeki etkisi büyüktür.

⁴ Mehmet Ali Birand, Can Dündar Ve Bülent Çaplı, *Demirkarat*, İstanbul, 1991, S. 25-32.

⁵ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996, S. 145.

⁶ Birand, Vd., *Demirkarat*...,S.36.

⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*...,S.145-148.

⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*...,S. 148.

Siyasi istikrarın ekonomik güvenlik için önemli olduğunu gören İnönü, DP lideri Bayar ile görüşmelerde bulunmuş ve DP liderinin bazı taleplerini⁹ ve Recep Peker iktidarının politikasının değişmesi gerektiği yönündeki şikâyetlerini değerlendirmiştir¹⁰.

Celal Bayar ve başbakan Recep Peker arasındaki demokratik özgürlükler ekseninde alevlenen tartışmalar ve iktidar ile muhalefet arasındaki gerginliğin tırmanması üzerine İnönü bir uzlaşma metni hazırlamıştır. Bayar ve Peker ile yaptığı görüşmelere yer verdiği beyanname de; son bir buçuk senede yaşanan tecrübeleri ağır ve hatta ümit kırıcı olarak niteleyen İnönü, dinlediği karşılıklı şikâyetler içinde mübalağalar olmakla beraber doğruluk payının da olduğunu söylemektedir. İnönü, “İhtilalci bir teşekkül içinde değil, bir kanuni siyasi partinin metotlarıyla çalışan mubalif bir partinin iktidar partisi şartları içerisinde çalışması lazımdır” diyerek kendisini de her iki partiye karşı eşit derecede vazifeli gördüğünü vurgulamıştır¹¹.

Partiler arası ilişkileri normal bir seviyeye getiren bu beyanname CHP ve DP'liler tarafından hukuki boyutu ve amacı yönünden çok tartışılmıştır. Ancak siyasi partilerin gelişmesinde önemli rolü olan 12 Temmuz Beyannamesi ile muhalefet partileri hem hareket alanlarını genişletmişler hem de CHP ile eşit konuma gelmişlerdir¹². 1950 seçimlerine giden süreçte “46 ruhu” olarak adlandırılan ideal giderek ivme kazanırken bu ruhu en iyi yansıtan ve 1950 seçim kampanyasına damgasını vuran ise şu slogan olmuştur: “Yeter, Söz Milletindir!”. Siyasi iletişim tarihinin ilk ve en etkili sloganlarının başında kabul edilen bu slogan aynı zamanda halkın tek parti iktidarına ve baskıcı uygulamalara duyduğu tepkinin de bir ifadesidir. Halkın iktidara ortak olma isteğini en etkili ve yalın bir şekilde eden bu slogan daha sonraki yıllarda Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi Anavatan Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi gibi bazı partiler tarafından da kullanılmıştır¹³.

Türk siyasi hayatında “beyaz ihtilal¹⁴” olarak da adlandırılan 14 Mayıs 1950 seçimleri ile seçmen beklentilerine çözüm öneren denememiş muhalefeti seçmiştir. Demokratik bir seçim sonucunda, kavgasız ve kansasız bir şekilde iktidarın el değiştirmesi birçok bilim adamı tarafından demokratik ihtilal olarak değerlendirilmiştir¹⁵. 1950'ye kadar gelen dönemde Türk siyasi hayatına hâkim olan güç, CHP ile partinin tabanını oluşturan ve ideolojisini belirleyen asker sivil kökenli devletçi seçkinlerdir. Asker ve sivil memurların hâkimiyetinde olan CHP halk tarafından bürokratların partisi olarak algılanmıştır¹⁶. Demokrat Partiyi iktidara taşıyan “Yeter! Söz Milletindir” söylemiyle anlam bulan düşüncenin etkisi daha seçim öncesinde görülmeye başlamıştır. Hayat tarzları ve yaşam biçimleriyle halktan kopmuş bir görüntü sergileyen iktidar sahipleri halktan oy istemek, halk iradesini dikkate almak

⁹ Örfi İdarenin Kaldırılması, Halkevleri Ve Radyonun Tarafsız Olması, Seçim Emniyeti, Hükümet Memurlarının Partilere Tarafsız Davranması İle İlgili Bir Bildirinin Yayınlanmasını İstemiş Ama Bu Teklif Recep Peker Tarafından Kabul Edilmemiştir. (Karpaz, Türk Demokrasi Tarihi, ..., S.163).

¹⁰ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)*, Ankara, 2004., S. 118-119.

¹¹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. *Ülus*, 12 Temmuz 1947.

¹² Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, ..., S. 148.

¹³ Necati Özkan, *Seçim Kazandıran Kampanyalar*, İstanbul, 2004, S.32, 33.

¹⁴ Birand, Vd., *Demirkırat*, ..., S. 43.

¹⁵ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde*, ..., S.180. (8.5 Milyon Seçmenden %88'i Oy Kullanmış Ve 396 Dp 68, Chp, 1 Mp, Ve 7 Bağımsız Milletvekili İle Parlamento Oluşmuştur)

¹⁶ Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi*, ..., S.453.

durumunda kalmışlardır ki bu değişim hem halk hem de iktidar açısından oldukça önemlidir¹⁷.

CHP iktidarının halkın gözündeki seçkinci ve yabancı imajına karşı alternatif olarak görülen DP'li yöneticiler halka yakın durmaya ve halkın gerçek temsilcileri gibi davranmaya özen göstermişlerdi. DP'nin savunduğu ekonomik büyüme politikaları da aynı zamanda kırsal nüfusa da yeni ufuklar açıyordu. Böylece tek parti döneminin, batılılaşmış, şehirli bürokratlarının dışında kalan çoğu toprak ağası ve köylü, taşralı, esnaf ve tüccar olan geniş bir kitle siyasi alanda kendisini temsil olanağı bulmuştu. DP'den başlayarak merkez sağdaki neredeyse bütün partiler seçkinci idareye meydan okumanın yolunun ekonomik refahtan geçtiğini iddia etmişlerdir. Liberal ekonomik politikaların arkasındaki destek, büyük ölçüde bu politikaların geniş kitlelerin refah seviyesini yükselteceği vaadinden kaynaklanmaktadır. 27 yıllık CHP iktidarına karşı tüm tepkilerin adeta bileşkesi olan DP ile birlikte Türk siyasetinde yeni bir dönem açılmıştır. DP sadece merkez sağ değil tüm sağ siyasi geleneğin temelini atmıştır¹⁸.

DP ilk iktidar döneminde öncelikle vaat ettiği konular üzerinde çalışmalar yapmıştır. Arapça ezan yasağı kaldırılmış, genel af yasağı çıkarılmıştır. Bu dönemde, Kore'ye 4500 kişilik bir tugayın gönderilmesi, 1952'de NATO üyeliği ve Türkiye'nin öncülüğünde Balkan Paktı'nın kurulması gibi gelişmeler dış politika da ön plana çıkmaktadır. 1953 sonunda CHP'nin mallarını hazineye devreden yasanın kabul edilmesiyle birlikte halkevlerinin de kapatılması gündeme gelmiştir. DP, radyonun hükümet tarafından parti propagandası için kullanılmasını muhalefette iken şiddetli bir şekilde eleştirmiş ancak bir süre sonra o da devlet radyosunu kendi denetimi altına almıştır. Yasalardaki anti-demokratik unsurların temizlenmesi, daha fazla özgürlük ve demokrasi ideali ile yola çıkan DP, bu yönde bazı çabalarda bulundu ise de aynı hoşgörüyü basına karşı gösterememiştir¹⁹.

1954 yılı seçimlerinden kısa bir süre önce hükümet resmi kadrolara karşı basın yoluyla iftiraya " kamu düzenini bozan ya da devletin mali ve ya siyasi itibarını zedeleyecek yanlış haber, bilgi veya belgenin yayınlanmasına ağır cezalar getiren Basın Yasasını geçirmişti. Seçimlerin ardında ise 25 yıllık hizmeti bulunan yargıçları hemen, devlet memurları ile silahlı kuvvetler mensuplarını ise bir süre açığa aldıktan sonra emekli etme yetkisini veren iki yasa çıkardı. DP iktidarı daha baskıcı bir hale geldikçe ve meclisi etkili bir şekilde denetim altına aldıkça muhalefetin elindeki tek itiraz yolu olarak mahkemeler ve bağımsız hâkimler kalmıştı²⁰. Parti içi disipline önem verilmiş, genel merkeze olan bağlılığı daha da kuvvetlendirmek için taşra örgütlerinden kabineye kadar çeşitli düzenlemelere gidilmişti. Kalkınmada sanayileşmeye önem verilmekle birlikte DP iktidarının ilk yıllarında başarı daha çok - iklim şartlarının da elverişli gittiği göz önünde bulundurulacak olursa- tarım alanında görülmüştür Ekonomideki bu büyüme ve dış politikadaki hareketlilik sandığa da yansımış ve DP'yi % 56'lık bir oy oranı ile ikinci kez iktidara taşımıştır²¹.

DP iktidarının tarım dışında iktisadi alandaki teşebbüsleri ile milli gelirin %15 oranında artması yol ve köprü inşaatlarına önem verilmesi başarısının arkasındaki

¹⁷ Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi...*,S.457-459.

¹⁸ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul, 2007, S.40-45.

¹⁹ Mete Tunçay, "Siyasi Tarih (1950-1960)", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, 1997,S.178-179.

²⁰ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, İstanbul, 2003, S. 14.

²¹ Tunçay, "Siyasi Tarih (1950-1960)"..., S. 180.

önemli etkenlerdir. Köylünün yaşayışını büyük ölçüde değiştiren şeker, çimento ve dokuma alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bütün bu gelişmeler özellikle köylü ve tarım kesimi arasında DP'ye gönülden bağlı bir kitle yaratmıştır- ki bu bağlılık gelecek yıllarda AP'yi de iktidara taşımıştır-. Bütün bunların yanı sıra DP bürokrasi baskısına son veren parti olarak tanınmıştır Bütün bu gelişmeler DP'nin popülerliğini arttırmakla birlikte aslında sonraki yıllarda su yüzüne çıkacak bir takım olumsuzlukların emareleri de bu dönem de görülmeye başlamıştır²².

1954-1957 arasındaki dönem ekonomik sıkıntılar baş gösterirken DP'nin uygulamaları da sertleşmeye başlamıştır. Meclis içinde büyük çoğunluğa ulaşan iktidarın elde ettiği bu güç adeta bir zaaf haline dönüşmüştür²³. Hiçbir eleştiriye tahammül edemez hale gelen DP iktidarı sırasında muhalif gazeteciler tutuklanırken parti içinde de hoşnutsuzluklar baş göstermiştir. Muhalif milletvekillerinin ihraçları gündeme gelmiş, istifalar birbirini izlemiştir. Bu huzursuzlukların baş göstermesinde ekonomik sıkıntılar kadar dış politika da ortaya çıkan sorunlarda etkili olmuştur. Balkan Paktının istenilen sonucu vermemesi, 6-7 Eylül olayları ve Kıbrıs sorununun gündeme gelmesi gibi meseleler DP iktidarını oldukça yıpratmıştır. Dış ticaret rejimi kayıt altına alınmış, ödemeler dengesi açığını kapatmak için ABD'den ek kredi istenmiş, Menderes ekonomik destek bulabilmek için birtakım dış geziler yapmıştır. DP'den ayrılan milletvekilleri ise Hürriyet Partisini oluşturmuşlardır²⁴. Parti içindeki anlaşmazlıkların alevlendiği bu dönemde DP'ye yöneltilen en önemli suçlama “demokrasiden uzaklaşmak” olmuştur. DP'nin kurucularından Fuat Köprülünün 1957 seçimleri öncesinde istifa ederek muhalefete destek vermesi ise parti için en büyük darbe olmuştur.

Muhalefetin giderek güç kazandığı 1957 seçimleri arifesinde iktidara karşı yoğun bir kampanya başlatılmıştır. Oldukça yıpranmış bir görüntü ile seçimlere giren DP'nin en çok eleştirilen uygulamalarının başında muhalefete yönelik sert tutum gelmektedir. Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) genel başkanı Osman Bölükbaşı'nın tutuklanması, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in gözaltına alınması büyük tepkilere neden olmuştur. Olaylarla geçen seçim kampanyasının ardından 27 Ekim Seçimlerinin galibi uğradığı oy kaybına rağmen yine DP olmuştur. DP'nin katıldığı son seçim olan 1957 seçimleri sonrasında siyasi ortam giderek gerginleşmiştir. Adeta uyarı niteliğindeki bu oy kaybı iktidar partisini daha da sertleştirirken muhalefet milletvekili sayısı ile birlikte gücünü de arttırmıştır²⁵.

DP'nin son döneminde ekonomik sıkıntılarının giderek ağırlaşması iktidarı güç durumda bırakmıştı. Özellikle 1958 yılı içerisinde fiyat artışları ile birlikte kuyruklar ve karaborsa ortaya çıktı. Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisine Hürriyet Partisi ise CHP'ye katılarak iktidara karşı bir güç birliği oluşturdu. DP ise buna karşılık Vatan Cephesini kurarak ülke içinde örgütlenmeye başladı. Kıbrıs meselesi ile ilgili hükümetin çabaları ve Menderes'in geçirmiş olduğu uçak kazası muhalefet ve iktidar arasındaki ilişkileri geçici bir süre de olsa yumuşatmıştı. Ancak 1959 yılında Türk Lirasının değerinin düşürülmesi ve enflasyonun yükselmeye başlaması

²² Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi Ve İdeolojisi*, Ankara,2003. S. 140-147.

²³ Eroğul, *Demokrat Parti...*,S.141.

²⁴ Tunçay, “Siyasi Tarih (1950-1960)”..., S.183.

²⁵ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihi...*,S.294-302.

kamuoyunda tepkilere yol açmış, muhalefetin güçlenmesi ile birlikte CHP'nin erken seçim isteklerini de gündeme getirmişti. 1960 'a gelindiğinde ise iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik iyice artmış, muhalefet DP'yi baskı rejimi kurmakla suçlarken, DP iktidarı ise muhalefeti "ihtilal" çığırkanlığı yapmakla suçlamıştır. Siyasi ortamın giderek gerginleştiği bu dönemde DP meclis grubunun "CHP'nin yasa dışı yöntemlerle siyaset yaptığı ve bazı basın organları tarafından da desteklendiği" iddiası ile on beş kişilik bir soruşturma kurulu oluşturulmasını kararlaştırmıştı. Kurulan Tahkikat Komisyonu siyasi faaliyetlerle beraber kendi çalışmalarını ilgili haber ve değerlendirmelere de yasak getirmişti. 27 Nisan da bu kurulun yetkilerini genişleten yasanın çıkması ile birlikte İstanbul ve Ankara'daki öğrenci olayları hükümetin tutumunu daha da sertleştirmiştir. Sıkı yönetimin ilanına rağmen dinmeyen tepkiler ve ordunun açık bir şekilde ortaya koyduğu hoşnutsuzluğa rağmen iktidarın sorunlara çözüm bulamaması 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile neticelenmiştir²⁶.

Demokrat Parti iktidarının on yıllık iktidarı bu müdahale ile sona ererken yöneticileri tutuklanmış,14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar geçen süreçte Yassıada mahkemelerinde 592 kişi sanık olarak yargılanmıştır. DP'nin ileri gelenlerinden 228 kişi hakkında ölüm cezası istenmiş ve nihayetinde yalnızca Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan hakkında verilen idam cezaları uygulanmıştır²⁷. Yassıada mahkemelerinde verilen bu kararlar kamuoyunda günümüze kadar sürecek tartışmaların da başlangıcı olmuştur. Parlamenter sisteme geçildikten sonra özellikle 1960-1970 yılları arasında bazı siyasi partilerle ordu arasındaki gerginliğin temel meselesini bu idamlar oluşturmuştur. Kuşkusuz DP'nin politikalarını pek çok yönden eleştirmek mümkündür. Özellikle DP iktidarı 1954'ten sonra yönetimin sertleşmesi, özgürlüklerin kısıtlanması vb. birçok konuda hatalı kararlar almıştır. Ancak bütün hoşnutsuzluklara rağmen halkoyu ile üç kez iktidara gelmiş bir siyasi partinin yöneticilerinin böyle trajik bir sonu hak etmediği de ortadadır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetimini ele alması ve 1961 Anayasası ile birlikte Türk siyasi hayatı yeni bir dönemece girmiştir²⁸. Anayasa yapma yetkisine sahip olan Kurucu Meclise DP yanlısı kişiler alınmamış ve Temsilciler meclisinde de bu görüşün temsilcileri yer almamıştır. On yıl boyunca mecliste ağırlıklı bir oranda temsil edilmiş bir siyasi iradenin anayasa yapma sürecine katılmaması bu anayasanın kabullenilmesini oldukça zorlaştırmıştır. 1980 müdahalesine kadar Türkiye gündeminden anayasa tartışmaları eksik olmamıştır.

27 Mayıs 1960 Sonrası Dönem: Adalet Partisi (AP) ve Demokratik Parti

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle birlikte Demokrat Partinin siyaset dışı kalması Adalet Partisinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Demokrat Partinin oy tabanını hedefleyerek siyasi faaliyete başlayan AP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)ve 27 Mayıs'tan sonra kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) ile rekabet etmiştir. Ancak gerek YTP gerekse CKMP yöneticilerinin 27 Mayıs döneminin bakanları arasında yer aldıkları göz önünde bulundurulacak olursa bu duruma tepki duyan

²⁶ Tunçay, "Siyasi Tarih (1950-1960)"...,S.184-187.

²⁷ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Çağdaş Türkiye(1903-1908)*, İstanbul, 1997, S. 198.

²⁸ Sedef Bulut, *Mubtura Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Seçimleri*, Ankara, 2007, S.29-30.

seçmenin gözünde en cazip görünen parti Adalet Partisi (AP) olmuştur²⁹. Emekli bir asker olan Ragıp Gümüşpala'nın genel başkanlığını yaptığı AP'nin tabanına ilişkin yaygın kanaat DP'nin mirasçısı olduğu yönündeydi. Devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkan AP, bu yönü ile de DP'nin ekonomik misyonunu devralmış görünmektedir. Oldukça geniş tabanlı bir kitleyi kucaklayan³⁰ AP'nin kısa süre içinde örgütlenebilmesi ancak DP'nin bölgesel örgüt teşkilatlarını devralmasıyla sağlanabilmiştir. Eski DP'liler doğrudan AP'ye katılarak bu süreci hızlandırmışlardır³¹. 1961 seçimlerinde AP'nin DP çizgisinde olduğu daha da belirginleşmiştir. Anayasa oylaması sırasında “*Hayırda hayır vardır*” sloganıyla karşı propaganda yürütülürken, Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyulan üzüntü sık sık vurgulanmıştır. Eski DP'lilerin affı konusu ise seçim kampanyasının en önemli sloganını oluşturmuştur. 1961 seçimlerine katılan AP'nin tabandaki parçalanmış görüntüye rağmen oyların yaklaşık %35'ini alarak senatoda birinci, Mecliste ise ikinci parti durumuna gelmesini başarı olarak değerlendirmek mümkündür³².

Kurulduğu ilk yıllarda siyasi geçmişleri birbirinden çok farklı kişilerden oluşan AP'deki birinci grubu siyasete ilk kez atılan yeni üyeler, İkinci grubu ise parti politikalarında oldukça önemli bir yere sahip olan kapatılan DP'nin eski milletvekilleri oluşturmuştur. Önderliğini Sadettin Bilgiç'in yaptığı milliyetçi muhafazakâr olarak tanınan kişilerden oluşan grup ise üçüncü grubu oluşturmuştur. Bu grup bir süre sonra parti içinde oldukça etkili bir konuma gelmiştir. Başlangıçta çeşitli grupların çatışması gibi gözükken bu durum kısa sürede ciddi boyutta rekabete ve mücadeleye yol açmıştır. Yeniler ve eski DP'liler “ılımlılar” grubunu oluştururken milliyetçi-muhafazakâr grup ise “aşırımlar” olarak adlandırılmıştır. Bu hizipler arasındaki ilk büyük anlaşmazlık cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanmış AP- CHP koalisyonundan sonra ise iyice artmıştır³³.

Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında vefat etmesi parti açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum aynı zamanda parti içindeki çekişmeleri de su yüzüne çıkarmıştır. Genç ve yenilikçi bir grubun öne sürdüğü Süleyman Demirel'in parti genel başkanı olarak seçilmesi³⁴ Türk siyasi hayatı açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk defa bir siyasi parti kongresinde delege seçimiyle bir parti genel başkanı göreve gelmiştir. Köy kökenli bir ailenin çocuğu olan aldığı eğitimle statüsünü değiştiren³⁵ Demirel'in modern ve dinamik bir görünüm çizmesi genç ve entelektüel partililer tarafından desteklenmesine neden olmuştur. İktisadî görüşleri ve hedefleriyle Menderes misyonunu üstlenen kişi olarak görülmüş ve DP grubunun da desteğini almıştır. Ordu ile ilişkilerin dengede tutulmasını isteyen ılımlı grubun tercihi de Bilgiç'in muhafazakâr kimliği göz önünde bulundurulacak olursa Demirel olmuştur³⁶. Büyük ölçüde siyasi referandum olarak değerlendirilen

²⁹ Filiz Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, Ankara 2003, S. 30.

³⁰ Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde...*, S. 51.

³¹ Arsev Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, Chp Ve Ap (1961-1980)*, İstanbul, 1993, S. 35.

³² 1961 Seçimlerinde Ap % 34.8 Oyla İkinci Parti Olurken, %17 Ve % 14 Oy Alan Ytp Ve Ckmp'nin Önüne Geçerek Sağın En Büyük Partisi Oluyordu.

³³ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler...*, S.150-151.

³⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, S. 276.

³⁵ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler...*, S.154-155.; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde ...*, S.277.

³⁶ Çavdar, *Adalet Partisi, Cda, C.8*.İstanbul,1984, S. 2091.

1965 seçimleri ile AP, oyların yaklaşık %53'ünü alarak mecliste kazandığı 240 sandalye ile önemli bir başarı sağlamıştır³⁷.

AP, DP mirasına sahip çıkma mücadelesinde rekabet ettiği YTP 'yi kısa sürede önemsiz bir güç haline getirmiştir. Ordu ile ilişkileri de denge de tutmayı başaran Demirel'in idaresindeki AP, 1965 seçimlerinden sonra çok sayıda emekli subayı milletvekili seçtiren parti olmuştur. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinde de etkin rol oynayan AP, DP mirasına sahip çıkmak konusunda da oldukça başarılı gözükmektedir³⁸.

AP, ekonomik gelişmeyi hedef olarak görmüş bu ideal Demirel ile sloganlaşan "Büyük Türkiye" kavramıyla ifade bulmuştur. Bu hedef demokratikleşme ve büyüme arzusunda olan toplumun özlemleriyle de örtüşmektedir³⁹. 1969 seçimlerine parti içindeki mücadeleler ve çalkantılarla giren AP teşkilatında eski DP'lilere siyasi hakların verilmesi meselesi çok tartışılmıştır %6.4 oy kaybına uğramakla birlikte 1969 seçimlerinde tek başına iktidar olmayı başarmıştır⁴⁰. 1970'lerin başına doğru parti içi muhalefetin güç kazandığı ve Demirel - Bilgiç çekişmesinin ciddi bir hizipleşmeye doğru gittiği görülmektedir. Bazı AP'li üyelerin Haysiyet Divanına sevk edilmeleri üzerine 72 milletvekili Demirel'e bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada partinin şahıs ve zümre hâkimiyetine girme tehdidi içinde olduğu iddia edilmiş, AP'nin bağdaştırma, birleştirme, uzlaştırma gibi özelliklerinden giderek uzaklaştığı ileri sürülmüştür⁴¹.

AP Başkanlık Divanı, 72'lerin muhtirasını gayri resmi olarak görüştüğünden sonra cevap vermemeyi kararlaştırmış, Demirel ise "biz muhtıra ile iş görmeyiz" diyerek tavrını net olarak ortaya koymuştur⁴². Muhtıra'nın Demirel tarafından dikkate alınmaması partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden ve AP'nin önde gelen isimlerinden Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Yüksel Menderes, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan ve Ali Naili Erdem'in istifasına yol açmıştır⁴³. Parti içindeki bu hizipleşme eski Demokrat Partililer ve onların yakınlarının öncülüğünde "41"ler olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür. "Demokratik Parti"nin kuruluşuna yol açacak bu bunalım 1970 bütçesinin oylanmasında kendisini göstermiş ve Süleyman Demirel, kendi partisinden milletvekillerinin olumsuz oyları ile oldukça zor durumda kalmıştır⁴⁴.

1970 bütçe tasarısına ret oyu veren milletvekilleri yapmış oldukları açıklamalarla tamamen Demirel'in şahsını hedef almışlardır. Süleyman Demirel'in AP felsefesi ve ülküsünden mahrum bir siyaset izlediğini öne süren muhalifler⁴⁵ aynı zamanda AP'nin, Demirel ve çevresindekiler tarafından bir ikbal ve menfaat kapısı haline getirildiğini iddia etmişlerdir. Bu sebeple genel başkanın değiştirilmesi gerektiği görüşleri tartışılırken, Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümeti kurmak görevi yine Demirel'e verilmiştir⁴⁶. Sadettin Bilgiç, İstanbul'da yaptığı basın toplantısıyla yeni bir parti

³⁷ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde...*,S.70.

³⁸ Eroğul, *Çok Partili Düzenin...*, S.150.

³⁹ Çavdar, "Adalet Partisi"...",S. 2092.

⁴⁰ 1969 Seçimlerinde Ap: 256, Chp: 143, Cgp: 15 Mhp: 1 Mp: 6, Tbp:8, Tıp:2,Ytp:6, Bağımsızlar:3 Milletvekili Kazanmışlardır. Bk. (Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara, 1999, S.172).

⁴¹ *72'ler Hareketi Ve Demokratik Parti, Demokratik Parti Genel Merkezi*, Ankara,1971,S.16.

⁴² *Milliyet*, 19.01.1970.

⁴³ Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler*, İstanbul, 1972,S. 343.

⁴⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi...*,S.172.

⁴⁵ *72'ler Hareketi...*,S. 40

⁴⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, 289.

kurulacağını duyurmuştur. Anayasa'nın 56 ve 57. maddelerine ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun hükümlerine uygun olarak 18 Aralık 1970'de Demokratik Partinin kuruluşu ilan edilmiştir. AP'lilik ruhunun zedelendiğini ileri sürerek istifa eden Ferruh Bozbeyle, genel başkanlığa seçilmiştir. Demokratik Parti'nin Genel Başkan vekilliklerine de Sadettin Bilgiç ve Yüksel Menderes getirilmiştir. Kuruluşundan itibaren 12 Mart 1971'e kadar geçen süreçte kırk iki ilde örgütlenmesini tamamlayan Demokratik Parti İzmir ve Adana'da yaptığı toplantılarda büyük ilgi ile karşılanmıştır⁴⁷. Demokratik Parti kurulduğu sırada TBMM'de 41, Cumhuriyet Senatosu'nda ise 8 üyesi bulunuyordu⁴⁸.

Türk siyasi hayatında çok sık rastlanan meclis içinde doğmuş bir parti olma geleneğini sürdüren Demokratik Parti, parti programının 1. maddesinde⁴⁹ kuruluş gerekçesini açıklar iken aynı zamanda da partinin eski Demokrat Partinin devamı olduğunu ortaya koyuyordu⁵⁰. Aynı zamanda kurucuları arasında bulunan eski Demokrat Partililerin politik haklarının geri verilmesi gerekliliği de parti programında açık bir şekilde belirtilmektedir⁵¹.

Türkiye'de 1965-1971 arasında yaşanan AP dönemi, ülke tarihinde çok partili düzene en fazla yaklaşıldığı dönem olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde hem sağda, hem de solda siyasi güçlerin o zamana dek görülmemiş ölçüde genişlediği göze çarpmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında anayasanın kişi temel hak ve hürriyetlerini genişletmesinin rolü önemlidir⁵². Ancak gerek 1965 gerekse de 1969 seçimlerinde aldığı yüksek oya karşılık AP iktidarda kaldığı süre boyunca Silahlı Kuvvetlerin etkisini yakından hissetmiştir. 27 Mayıs'a muhalefet etmek, din istismarı yapmak, gericilik, siyasi af, seçim kanunu gibi birçok konu silahlı kuvvetlerin AP'ye yönelttiği öncelikli suçlamalardır. Demirel'i en çok rahatsız eden konuların başında ise hiç bitip tükenmeyen darbe söylentileri gelmektedir. 1969 seçimlerinden sonra mecliste yaptığı konuşmada "Türkiye bir ihtilal fobisinden kurtulmalıdır" diyen Demirel bu konudaki endişelerini her fırsatta dile getirmiştir. "İhtilal fobisi?" sıradan seçmen ve özellikle AP'nin liderleri üzerinde her zaman etkili olmuştur⁵³. Ancak Demokrat

⁴⁷ Ferruh Bozbeyle, *Birinci Cemre*, İstanbul 1977, S.121.

⁴⁸ Demokratik Parti Kurucuları, Tbm Grubu Ve Senato Üyelerinin Tam Listesi İçin Bk. Demokratik Parti I.Büyük Kongresi, Ankara Tarihsiz, S. 6-16.

⁴⁹ Madde-1: "Türk Milletinin Tefekkür Ve Temayüllerine Dayanan Demokrasinin, Geniş Ve İleri Bir Anlayışla Gerçekleşmesini, Genel Siyasetin Demokratik Görüş Ve Zihniyetle, Milletimizin Refah Ve Mutluluğun İçin Yürütülmesini Gaye Edinen 1946 Hareketi, Siyasi, Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel İleri Atılış Devresinin Çıkış Noktasıdır. Bunun İçindir Ki, Bu Devrenin Bütün Rub Ve Manasıyla Hayatini Daima Muhafaza Etmesi Türkiye'nin Muasır Medeniyet Seviyesine Kavuşmasının Önde Gelen Şartıdır." Bk. (Demokratik Parti Tüzük Ve Programı, Ankara 1971, S. 88).

⁵⁰ Teziç, *100 Soruda Siyasi...*, S. 345.

⁵¹ Madde-4: "Kanun Önünde Eşitliği, Anayasa Nizamı'nın Öngördüğü Hukuk Devletinin Gereği Olarak Kabul Ediyor, Böyle Bir Nizamda Herhangi Bir Şahsın Veya Zümrenin Bir İmtiyaza Sahip Olamayacağına İnanıyoruz. Bu Görüşün Ve Esasın Işığında Geçmişte Vukûlunan Siyasi Olaylar Ve Dolayısı İle Bu Olayların İçinde Bulunmuş Olan Şahısların, Seçilme Hakları Gibi Bazı Haklardan Mabrum Brakılmalarını Modern Hukuk Devletinin Genel Prensiplerine Ve Kanun Karşısında Eşitlik Prensibine Aykırı Buluyor Ve Mevzuatımızda Mevcut Bu İstikametteki Hükümlerin Kaldırılması Zaruretine İnanıyoruz". Bk. (Demokratik Parti Tüzük Ve Programı..., S.90).

⁵² Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", (Der.İrvin C.Schick Ve E. Ahmet Tonak), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul 2003, S.146.

⁵³ Cizre Sakalioğlu, *Ap- Ordu İlişkileri...*, S.62.

Parti'nin kapatılmasının yanı sıra Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın trajik sonları düşünülecek olursa bu korku hiçte yersiz gözükmemektedir.

AP hükümeti iktidarı süresince, ordu ile ilişkilerde mümkün olduğunca denge politikası uygulamış, ordunun talep ettiği her türlü teçhizat, silah, lojman, kışla ve eğitim olanaklarını bütçeler elverdiğince karşılamıştır. Asker kökenli bir Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay'ın seçilmesinde AP'nin büyük rolü olmuştur. AP anti-komünizm temelinde Silahlı Kuvvetlerle birlikte hareket etmekle birlikte bu hiçbir zaman AP+Ordu formülüne dönüşmemiştir⁵⁴. Bütün ılımlı yaklaşımlara karşın ordu içinde AP'ne karşı şüpheli ve mesafeli bir grubun varlığı her zaman için söz konusu olmuştur.

Türk siyasi tarihinde 12 Mart rejimi olarak adlandırılan dönem 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanı beş generalin verdikleri muhtıra ile başlamıştır⁵⁵. Üç temel konuyu içeren muhtıra anarşi ve kargaşaya son verme reformları uygulamaya sokma çağrısında bulunurken sorumluluğu parlamento ve hükümetin omuzlarına yüklemektedir. Demokratik bir çerçevede kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin kurulmasını mevcut anarşik durumu giderecek ve 1961 Anayasası'nın uygulanmasına gidecek çare olarak gören komutanlar bunların hızla gerçekleşmemesi halinde yönetime el koyacaklarını söylüyorlardı⁵⁶. 27 Mayıs'tan farklı olarak ordu yönetimi doğrudan ele almamış, yeni bir hükümetin oluşturulmasını istemiştir. Aynı gün toplanan Bakanlar Kurulu, muhtıra ile ortaya çıkan durumu dört saat kadar gözden geçirdikten sonra hükümetin istifasına karar verdi. Süleyman Demirel hükümetten çekildiğini istifa mektubu ile Cumhurbaşkanı Sunay'a arz etmiştir⁵⁷.

12 Mart Muhtırası'na öncelikle karşı tepki gösteren İnönü, partiler üstü Başbakan'ın Nihat Erim olacağı anlaşılınca yeni hükümeti destekleme ve bakan verme kararı aldı. Genel Sekreter Bülent Ecevit ise daha net bir tavır ortaya koyarak Genel Sekreterlik görevinden istifa etmiştir⁵⁸. 12 Mart'la başlayan ara rejimi döneminde kurulan birinci ve ikinci Erim hükümetine CHP ve MGP'nin yanı sıra AP'de bakan vermiş, daha sonrasında kurulan Ferit Melen hükümeti ve Naim Talu hükümeti de AP cephesinde destek bulmuştur. Bu durum bazı yazarlar tarafından 12 Mart müdahalesinden en az zararlı çıkanın aslında AP ve Demirel olduğu şeklinde yorumlanmaktadır⁵⁹.

12 Mart Muhtırası ile toplumda ortaya çıkan demokratik hayatın devam edip etmeyeceğine dair endişeler en çok yeni teşkilatlanma aşamasındaki Demokratik Partiyi etkilemiştir⁶⁰. Kapatılan Demokrat Parti'nin ileri gelenlerinin siyasi haklarından mahrum bırakan anayasa maddelerini kanayan bir yara olarak tanımlayan Demokratik Partililer anayasa değişikliği konusunda mücadele etmişlerdir. Başta AP olmak üzere

⁵⁴ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler...*, S. 64.

⁵⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Toplantı:2, C.12. 70. Birleşim 12. 03. 71.

⁵⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, S. 335.

⁵⁷ Mehmet Ali Birand, Can Dündar Ve Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İstanbul, 2002. S.237.

⁵⁸ Çavdar, "Türkiye'nin Demokrasi..." S. 206.

⁵⁹ Özdemir, *Çağdaş Türkiye...*, S.227.; Teziç, *100 Soruda Siyasi...*, S. 305.

⁶⁰ Bozbeyle, *Birinci Cemre...*, S.121.

bütün siyasi partilere bu durumu değiştirmek üzere çağrı yapılmış, ancak 23 Aralık'ta verilen "siyasi haklar" konusundaki önerge ise ret olunmuştur⁶¹.

Birinci Büyük Kongresini 16 Mart 1972'de yapan Demokratik Partinin, okunan Divan raporunda bir araya gelmenin ve devlet idaresine talip oluşun en önemli sebebi olarak 1946 ruhunun yeniden şahlanması gösterilmektedir. Demokratik Parti yöneticileri bir kez daha kendilerini Demokrat Partinin gerçek mirasçıları olarak tanımlamaktadırlar. Türkiye'nin içinde bulunduğu karmaşanın ve 12 Mart Muhtırası'nın sorumlusu olarak ise olaylara doğru teşhisi koymak ve müessir tedbiri almak gücünden aciz olarak tanımlanan Adalet Partisi ve "ortanın solu" sloganı içerisinde aşırı sola ve anarşiye kapı açmakla suçlanan Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri gösterilmektedir⁶².

Türk siyasi hayatında, 1971-1973 arasındaki dönem sivil rejime dönüş mücadelesi hususunda çok önemlidir. Muhtıra sonrası yapılan ilk seçim olan 1973 seçimlerinde, seçmen tabanındaki bölünmeler açıkça ortaya çıkmıştır. Özellikle sağ tabandaki parçalanmalar AP'nin oy kaybına yol açarken CHP solda tek başına güçlenmiştir. Demokratik Parti'nin seçim kampanyası AP ve Demirel karşıtlığı üzerine kurulmuştur. Celal Bayar'ında bu seçimlerde AP'ye oy verilmemesini istemesi dikkat çekici bir husustur. 1973 seçimlerinde sağdaki parçalanmanın bedelini en çok AP ödemiştir. Demokratik Parti AP'nin oylarını büyük ölçüde bölmüştür. Seçimin galibi CHP olarak görülmekle birlikte AP ve Demokratik Partinin yanı sıra Milli Selamet Partisinin(MSP) tabanındaki oyların bir kısmının Demokrat Parti kökenli olduğu düşünülmüşse seçim sonucunda Demokrat Parti oylarının Türkiye'de hala çoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür. Bu seçimlerde AP en çok CHP ile mücadele etmiş ancak en ağır eleştirileri sağ partilerden almıştır. Oyların parçalanması yüzünden hiçbir partinin tek başına iktidarı sağlayamadığı bu dönemde koalisyonlar adeta bir zorunluluk haline gelmiştir.

Hiçbir partinin iktidar olacak çoğunluğu sağlayamadığı 1973 seçimlerinden 12 Eylül 1980'e kadar ülke gündeminden düşmeyecek hükümet krizlerini de beraberinde getirmiştir. CHP'nin Ecevit ile birlikte kabuk değiştirdiği 1973 seçimleri sonrasında alışlagelmiş DP (Demokrat Parti) ve AP nin temsil ettiği liberal- gelenekçi anlayış ile CHP'nin temsil ettiği devletçi – seçkinci anlayış arasındaki mücadele sağ cephe ile sol cephenin mücadelesine dönüşmüştür. Milli Selamet Partisi bu seçimlerden sonra siyasi hayattaki yerini almıştır. Siyasi yelpaze sağa doğru açılırken CHP'nin solculuğunu yeterli bulmayan gruplar meclis dışında mücadele etmişlerdir. 1973 ten 1980'e kadar ülkede yaşanan krizler ve anarşi olaylarının gittikçe şiddetlenmesi ise 12 Eylül müdahalesine yol açmış ve Türk Demokrasisi bir kez daha kesintiye uğramıştır⁶³.

12 Eylül 1980 Sonrası Dönem: ANAP- DYP- AKP

27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri Türk Siyasi Hayatında çok önemli kırılma noktalarıdır. 27 Mayıs sonrasında 1961 Anayasası yapılmış, 1971 Muhtırasından sonra ise anayasanın bazı maddeleri (özellikle temel hak ve hürriyetlerle ilgili kısımları) sınırlandırılmış ancak yapılan hiçbir düzenleme sosyal ve

⁶¹ *Demokratik Parti Ve Anayasa Islahatı*, Ankara , 1973 , S.28-98.

⁶² *Demokratik Parti I. Büyük Kongresi*, Ankara, Tarihsiz, S.22-25.

⁶³ Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme...*, S. 398-404.

siyasi huzursuzluklara çare olamamıştır. 12 Eylül'de ise sorunlara anayasayı tamamen değiştirmek suretiyle çözüm yolu aranmış ve yeni bir anayasa yapma süreci yaşanmıştır. Her üç müdahalede görülen ortak nokta ise siyasi partilerin kapatılmasıdır. 27 Mayıs müdahalesi tamamen DP'yi hedef almış iken 1971 Muhtırası ise muhatabı belirsiz olmakla birlikte⁶⁴ Demirel'in istifasına yol açmıştır. Ancak bu dönemde kapatılan partiler anayasaya muhalefet ettikleri ileri sürülen ve iki uçta gözüken Türkiye İşçi Partisi (TİP), ve Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam Partisi(MNP) olmuştur. 12 Eylül müdahalesi ise ilk ikisinden farklı olarak bütün siyasi partileri mevcut durumun sorumlusu olarak görmüştür. Neticede bütün siyasi partiler kapatılmış, parti yöneticilerinin siyaset yapmaları ise yasaklanmıştır.

Siyasi partiler demokratik ülkelerde ister iktidar ister muhalefette olsun demokratik rejimin vazgeçilmez öğeleri olarak kabul edilirler.1961 ve 1982 Anayasaları bu durumu vurgulamakla birlikte 82 Anayasası ve onu izleyen özellikle siyasi partiler kanunu öyle kısıtlamalar getirmiştir ki⁶⁵ sivil rejime dönüş süreci içerisinde kriterlere uygun bir siyasetçi bulmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. 82 Anayasası, 12 Eylül'ü gerçekleştiren gücün yeni rejim üzerindeki otoritesini devam ettirecek hükümler getirerek siyasi hayatın denetlenmesini mümkün kılmıştır. Halkoylamasının ertesinde kamuoyunda demokrasinin yeniden başladığı inancı uyandı ise de bunun aslında güdümlü bir demokrasi olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından her fırsatta halka yeni temsilcilerin bulunması ve yepyeni partilerin kurulması öğütlenmiştir. Ancak diğer yandan büyük bir hevesle kurulan siyasi partiler, kurucu adaylar ve de birçok milletvekili adayı MGK tarafından veto edilmiştir. Nihayetinde 6 Kasım 1983 seçimlerine katılmasına izin verilen üç yeni siyasi partiden Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti(HP)ve Milliyetçi Demokrasi Partisi(MDP) arasından Turgut Özal'ın kurduğu ANAP büyük bir sürpriz yaparak % 45 oy oranı ile tek başına iktidar olmuştur⁶⁶.

Merkez sağ siyasette önemli bir dönemeci temsil eden ANAP iktidarı öncelikle asker ve ordu ile olan ilişkileri dikkatli bir şekilde yürütmüştür. Dört eğilimi bünyesinde barındırma iddiası ile yola çıkan Anavatan Partisinin kadrosu sadece AP değil, aynı zamanda MHP ve MSP çizgisinden gelenlerden oluşuyordu. Bu anlamda değerlendirilecek olursa milliyetçilik ve dindar muhafazakârlık gibi eğilimler DP'den sonra bir kez daha en yoğun biçimde ANAP'ta toplanmıştır. Bu görünümüyle sağ tabanı geniş bir şekilde bünyesinde barındıran Anavatan Partisi'nin temel politik söylemi ise 12 Eylül öncesi anarşi ortamına dönüş korkusu üzerine kurulmuştur. Zaman içinde başta Doğru Yol Partisi, DYP olmak üzere çeşitli görüşlere sahip partiler kurulmaya başlamış ve o dönemde ANAP'ın temsil ettiği oy tabanını

⁶⁴ 12 Mart Muhtırası Meclise Gönderilmiş Üç Maddenin Altında Bilgilerinize İfadesi Yer Almıştır. Demirel Muhtıranın Muhatabının Kendisi Olduğunu Söylerken Bülent Ecevit İse Muhtıranın Demokratik Sol Harekete Karşı Yapıldığını Savunmaktadır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bk.(Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme ...*,S.75-80.)

⁶⁵ Özellikle Parti Kurucularını Bu Yeni Dönemde Yeniden Siyaset Yapmaları Oldukça Güçleştirilmiştir. Ayrıca Öğretim Elemanları Dahil Bütün Kamu Görevlileri, Öğrenciler, Memurlar, Kamu Hizmetinden Yasaklılar Vb. Kişilerin Siyasi Partilere Üye Olması Yasaklanmıştır. Partilerin Faaliyet Alanları Kısıtlanmış, Tüzük, Program Vb. Faaliyetler Anayasa Maddeleri İle Denetlenmiştir. Görüldüğü Üzere 1982 Anayasası İle Birlikte Demokratik Hakların Kullanılmasını Fazlasıyla Sınırlandırmaktadır. Tanör, "Siyasal Tarih,1980-1995"...S.98.

⁶⁶ Bülent Tanör, "Siyasal Tarih 1980-1995", *Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İstanbul, 2002, S. 51-57.

hedeflemiştir. Eski siyasetçilerin siyaset yapma yasakları sebebiyle yeni kurulan siyasi partiler ortamı bir süre “emanetçi” genel başkanlarla idare etmişlerdir. Ancak 1986 milletvekili ara seçimleri sonrasında siyasi yasakların kaldırılması meselesi yoğun bir şekilde gündeme geldiğinde buna en çok karşı çıkan ise Özal olmuştur⁶⁷.

ANAP'ın ortaya çıkma sebebinin 12 Eylül rejimi olduğu göz önünde bulundurulacak olursa bu tutumu bir dereceye anlamak mümkündür. Üstelik siyasi yasakların devamlılığı sağ siyasette Demirel gibi çok güçlü bir figürün rekabetini de dışarıda bırakmaktadır. Ancak kamuoyundan gelen baskının artması neticesinde siyasi yasaklar meselesi bir anayasa değişikliği ile halkoyuna sunulmuştur. 6 Eylül 1987 günü yapılan halkoylamasında % 50.16 lık bir sonuç ile siyasi yasaklar kaldırılmıştır. Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan 'ın isimleri değişmiş ya da yeni kurulmuş partilerinin başına tekrar geçmeleri siyasi ortamı büyük ölçüde canlandırmıştır. Ancak bu halk oylamasını bir anlamda ANAP için de bir güvenoyu olarak algılayan Özal, erken seçim kararı almış, seçim kanununda yapılan değişikliklerle 1987 genel seçimlerine giden süreç başlamıştır⁶⁸.

Türkiye’de özellikle 1980 sonrasında ekonomik büyüme temel amaç haline gelmiştir. Ekonomik liberalizmin siyasi liberalizmin temelleri olduğu iddia edilmekle beraber bu dönemde siyasi ve sosyal haklar ise fazlasıyla kısıtlanmıştır⁶⁹. Seçim kampanyalarında ekonominin mimarı olarak lanse edilen Özal ile birlikte orta direk, işbitirici ve işbitiricilik gibi kavramlar siyasi literatüre girmiştir. İthalatın serbest bırakılması ve ihracatın desteklenmesi vb. uygulamalarla Türkiye’yi dışa kapalıktan kurtaracak bir politika uygulanan Özal döneminin en önemli sloganı ise “ Çağ Atlayan Türkiye” olmuştur. ANAP iktidarı ile birlikte Özal'ın her fırsatta konuşmalarında kullanmayı sevdiği transformasyon/dönüşüm –bir şekilde-gerçekleşmiştir⁷⁰. Ancak uzun vadede değerlendirildiğinde bu dönüşümün ne kadar olumlu olduğu ya da Türkiye'nin hangi anlamda çağ atladığı tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte Özal, cesur ve dışadönük politikaları, liderlik vasfı ve yaşam tarzı ile merkez sağda önemli bir miras bırakmıştır.

Bürokratik despotizme karşı çıkan Özal'a göre devlet millet için vardır ve bürokratik bir yapı ülkenin kalkınmasını imkânsız bir hale getirir. Geniş bir vizyona sahip olan Özal modern bir görüntü vermekle birlikte dindar ve muhafazakâr kimliğini de ön plana çıkarmış bir politikacıdır. Din ve vicdan özgürlüğü, sivil siyaset, açık toplum gibi kavramlar Özal döneminde yoğun bir şekilde tartışılmıştır⁷¹. 1989 yerel seçimleri bir anlamda ANAP açısından önemli bir dönüm noktasıdır. SHP'nin birinci olduğu seçimlerde DYP ikinci olurken iktidar partisinin oy kaybederek üçüncü olması siyaset gündeminde yeni tartışmalara yol açarken Özal'ın Cumhurbaşkanlığı sürecini de başlatmıştır⁷². Bu seçimler, siyasi yasaklar sırasında ANAP çatısında toplanan oyların ait oldukları partilere tekrar geri döndüklerini ortaya koymuştur. Ancak ANAP'a ait % 22'lik oran ise Özal politikalarını destekleyen yeni bir seçmen kitlesinin varlığını da gözler önüne sermektedir. Bu tarihten itibaren aynı kökenden gelen merkez sağdaki iki

⁶⁷ Mert, *Merkez Sağın Kısa...*,S.30.

⁶⁸ Tanör, “Siyasal Tarih...”, S.70.

⁶⁹ Mert, *Merkez Sağın Kısa ...*,S. 28.

⁷⁰ Özkan, *Seçim Kazandıran...*, S.70-79.

⁷¹ İhsan Dağı, “ Özal'ın Mirası Erdoğan'da”, *Yeni Şafak*, Http:// Www.Moralhaber.Net./ 29 Nisan 2007.

⁷² Tanör, “ Siyasal Tarih...”,S.76.

parti arasındaki mücadele daha da keskinleşmiştir. Özal sonrası dönemde Demirel'in Cumhurbaşkanlığı ile birlikte bu mücadele DYP'nin yeni lideri Tansu Çiller ve ANAP'ın liberal kanadını temsil eden Mesut Yılmaz arasında daha da şiddetlenerek 90'lı yıllardaki Türk siyasetine damgasını vurmuştur.

12 Eylül 1980 sonrasında, Özal 1983 seçimleriyle birinci parti olduğu dönem askerin iktidarı ona teslim edip etmeyeceği tartışmaları yapılırken “Benim iki gömleğim var, biri bayramlık diğeri idamlık” diyerek kendisini bir anlamda Menderes’le özdeşleştirmiştir. Turgut Özal’ dan sonra DP'nin mirası uzun bir süre DYP ile ANAP arasında kavga, daha doğrusu Çiller- Yılmaz arasındaki rekabetin temel konusu olmuştur. Bu dönemde Menderes’in oğlu Aydın Menderes'i Refah Partisi saflarına katan Necmettin Erbakan'ın da, “Demokrat Parti'nin devamı biziz” demeye başlaması ilgi çekici bir gelişmedir⁷³. Mesut Yılmaz'ın da Özal ve Menderes isimlerini modernleşmenin öncüleri ve ANAP'ı da bu hedefi gerçekleştirebilecek tek adres olarak sunması DP mirasından yararlanma düşüncesinin 21. yüzyıla taşındığının göstergesidir.

Türkiye’de sağ siyasetin sembolü olan Menderes’in ve DP'nin mirasından pay kapma yarışı bugün de popülerliğini korumaktadır. İktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi lideri Tayyip Erdoğan'ın da bu mirasa talip olduğu açıkça ortadadır. 22 Temmuz 2007 seçimleri öncesinde yapılan seçim kampanyasında Erdoğan, Menderes ile birlikte demokrasi yıldızı olarak lanse edilmiştir. Seçim kampanyasında Özal, Menderes ve Erdoğan'ın fotoğraflarının bir arada kullanılması ile hem demokrasi vurgusu yapılmış hem de AKP'nin sağ siyasetteki hedefinin merkez sağ olduğu gözler önüne serilmiştir. Konuşma yaptığı her fırsatta “ söz de milletin karar da milletindir”⁷⁴diyerek Demokrat Parti referansını kullanan Erdoğan'ın partisinin grup toplantısında muhalefetin kendisine yönelik eleştirilerine cevap verirken “... biz bu yola çıkarken daha önce de demokrasiye inanmış insanların söylediğini söylüyoruz. Biz o beyaz çarşafarla beraber yola çıktık, biz bu konuda bedel ödemeye hazırız, bu konuda rahatız”⁷⁵. Şeklindeki sözleri kamuoyunda Başbakan'ın, Menderes'in (Özal'dan sonra) idamına gönderme yaptığı şeklinde değerlendirilmiştir.

Genel Değerlendirme

Demokrat Parti'nin kapatılması ve Menderes'in idamının üstünden bu gün kırk yıldan fazla zaman geçmiştir. Ancak Türkiye’de her seçim öncesinde bir ya da birkaç partinin Menderes’e gönderme yapması nerede ise siyasi bir gelenek haline gelmiştir. Şüphesiz ki, Geniş halkoyu ile on yıl iktidarda kalan Menderes hükümetinin askeri bir müdahale ile yönetimden uzaklaştırılması daha da vahimi idam cezasına çarptırılması Türk halkının hafızasında acı bir iz bırakmıştır. Başbakanın uğradığı bu trajik son günüllerde ki yerini daha da sağlamlaştırmakla birlikte zaman içinde Demokrat Parti ve Menderesi siyasi bir kült haline getirmiştir⁷⁶.

Demokrat Parti hatırasının toplumda köklü ve güçlü olması bu misyonu yeni kurulan siyasi partiler açısından da cazibe merkezi yapmaktadır. Buna en yakın örnek

⁷³ Ergun Göze, “ Kırk Yıllık Kavga”, *Tercüman*, 9 Ekim, 2008.

⁷⁴ Http:// www.Haberaktuel.Com/ 14 Haziran 2008.

⁷⁵ “ Beyaz Çarşaf Gerginliği”, Http:// www.Binevi.Com/ Siyaset Haberleri/ 12.02.2008

⁷⁶ “ Menderesten Nema Kapma Yarışları”, *Aksiyon Dergisi*, Http:// www.Aksiyon.Com.Tr/04.06.2007

ise Genç Parti ve seçim öncesi söylemleridir. Geçmiş yıllarda ANAP ve DYP gibi merkez sağın en güçlü partileri birbirlerini iktidar mücadeleleri ile yıpratmışlar bunun bedelini ise 2002 seçimlerinde meclis dışında kalarak ödemişlerdir. Bu gün bu boşluk muhafazakâr bir kökene dayanan ancak dışadönük ve liberal politikalarıyla dikkat çekkin AKP tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır. Erdoğan bu vizyonu ile bazı çevrelerce Özal'a benzetilmekte ve Özal-Menderes çizgisiyle özdeşleştirilmektedir. Merkez sağda uzlaşmanın sağlanamadığı bu dönem de merkez sağ parti olma iddiası ile yola çıkan AKP'nin Menderes misyonuna ne kadar sahip olduğunu ya da merkez sağı ne kadar temsil ettiğini tarihi süreçte zaman gösterecektir. Her ne kadar bu gün DYP'nin ismi Demokrat Parti olarak değişmiş olsa da AKP bu mirasa sahip çıkma hususunda daha iddialı gözükmektedir.

Demokrasi fikri ile özdeşleşmiş "46 ruhu" nun Türk siyasetinde biçim olarak benimsendiği mutlak olmakla birlikte bu fikrin öze ne kadar indiği ise o ölçüde muğlâktır⁷⁷. Demokrasiye geçişin sembolü olarak görülen ve sağ siyasetle özdeşleştirilen bu anlayış, esasında dönemin şartlarından doğmuş, görüşleri ne olursa olsun geniş bir kitleyi iktidara karşı birleştiren siyasi bir mirastır. Umutların tükendiği, siyasetçinin seçmeni oy deposu olarak görmekten vazgeçmediği, kısır tartışmaların bitmediği günümüz siyasetinde seçmenin oy verme biçimi de fikir ve ideolojiden çok iktidarı "cezalandırma" biçiminde cereyan etmektedir. Dolayısıyla Türk siyasetinin geldiği son noktada, merkez sağ kökenli bazı siyasetçilerin CHP listelerinde yer bulması çok da şaşırtıcı bir durum olarak algılanmamaktadır. Geçmişte yapılmış hizmetlere atıfta bulunarak alışlagelmiş söylemlerle oy peşine düşen Türk siyasetçisi kendini yenileyememektedir.

Siyasi krizlerin eksik olmadığı Türkiye'de neredeyse bütün partilerin kendini özleştirdiği DP mirası, yeni fikirler, söylemler üretemeyen ve bu anlamda tıkanıklık yaşayan Türk siyaseti ve siyasetçisi için muhtemelen gelecek yıllarda da cazibe merkezi olmaya devam edecektir.

---

⁷⁷ Çaylak, "1946 Ruhü...", 21.05.2006.

KAYNAKÇA

- ERTUNÇ, Ahmet, Cumhuriyetin Tarihi, İstanbul, 2004
- BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980), İstanbul, 1993.
- LEWIS, Bernard, Demokrasinin Türkiye Serüveni, İstanbul, 2003.
- TANÖR, Bülent, “Siyasal Tarih 1980-1995”, *Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İstanbul, 2002
- EROĞUL, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, (Der.İrvin C.SCHICK ve E. Ahmet TONAK) Geçiş Sürecinde Türkiye, İstanbul 2003.
- , Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara,2003.
- Demokratik Parti Tüzük ve Programı, Ankara 1971
- Demokratik Parti ve Anayasa Islahatı, Ankara, 1973
- Demokratik Parti I. Büyük Kongresi, Ankara, Tarihsiz.
- 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, Demokratik Parti Genel Merkezi, Ankara,1971.
- TEZİÇ, Erdoğan, 100 Soruda Siyasi Partiler, İstanbul,1972.
- BOZBEYLİ, Ferruh, Birinci Cemre, İstanbul 1977.
- AHMAD, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980), İstanbul,1994.
- DEMİRCİ GÜLER, Filiz, İ, Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi, Ankara 2003.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “Siyasal Tarih (1960-1980), Çağdaş Türkiye, İstanbul, 1997.
- KARPAT, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1996.
- BİRAND, Mehmet Ali, Can Dündar ve Bülent Çaplı, Demirkırat, İstanbul, 1991.
- BİRAND, Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, 12 Mart İhtilalin Peçesinde Demokrasi, İstanbul, 2002.
- TUNÇAY, Mete, “Siyasi Tarih (1950-1960)”, Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul, 1997. Milliyet, 19.01.1970.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Toplantı:2, c.12. 70. Birleşim 12. 03. 71.
- ALBAYRAK, Mustafa, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960), Ankara, 2004
- ÖZKAN, Necati, Seçim Kazandıran Kampanyalar, İstanbul, 2004.
- MERT, Nuray, Merkez Sağın Kısa Tarihi, İstanbul, 2007.
- BULUT, Sedef, Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Seçimleri, Ankara, 2007.
- ÇAVDAR, Tefik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, Ankara,1999.
- , “Adalet Partisi”, CDTA,8,1984.
- Tercüman, 9 Ekim, 2008./ www.tercuman.com.tr
- Aksiyon Dergisi, [http:// www.aksiyon.com.tr/04.06.2007](http://www.aksiyon.com.tr/04.06.2007)
- Radikal, <http:// radikal.com.tr / 21.05.2006>.
- Yeni Şafak, <http:// www.moralhaber.net./ 29 Nisan 2007>.
- <http:// www.haberaktuel.com./ 14 Haziran 2008>.
- <http:// www.binevi.com/ siyaset haberleri/ 12.02.2008>.

